

І. Б. УСЕНКО,
професор

КРУГЛИЙ СТІЛ «ІНСТИТУТ ПРЕДСТАВНИЦТВА В УКРАЇНІ МОДЕРНОГО ПЕРІОДУ»

У процесі науково-дослідної роботи «Українське правознавство в антропологічному вимірі та європейському правовому просторі» авторський колектив відділу історико-правових досліджень намагається не обмежуватися власними пошуками в суто історико-правовій площині, а й максимально використовувати надбання представників споріднених галузей. Тому, коли стало відомо про своєрідні «польові дослідження» адвокатури XVIII ст. на теренах Слобідської України, здійснені кандидатом історичних наук С. П. Потапенко, виникла ідея провести спільне обговорення відповідних проблем під кутом зору як історичних, так і суто юридичних підходів. Як наслідок, 2 червня 2020 р. у відділі в режимі Zoom-конференції відбувся круглий стіл «Інститут представництва в Україні модерного періоду», який передбачав широке обговорення двох фіксованих виступів (юриста та історика).

Засідання відкрила старший науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Т. І. Бондарук з доповіддю *«Представництво XIV–XVI ст. як інститут: деякі теоретичні та історико-правові аспекти»*. Дослідниця здійснила спробу розглянути інститут представництва XIV–XVI ст. в контексті двох концепцій, а саме *концепції дії* (представництво як вчинення правочинів та інших юридичних дій однією особою-представником у межах повноважень від імені іншої особи, яку представляють) та *концепції правовідношення* (правомірні юридичні дії вчиняються однією особою-представником від імені іншої особи, яку представляють; вони безпосередньо створюють, змінюють або припиняють для останньої цивільні права та обов'язки). У найзагальнішому вигляді інститут представництва є засобом упорядкування прав та обов'язків у трикутнику представник – повірений – третя особа.

Стосовно XIV–XVI ст. можна говорити про представництво як судове представництво (закріплене, зокрема, в статутах Великого князівства Литовського) та як про правозахисний інститут (у магдебурзькому праві). У доповіді акцентується увага на необхідності коректного визначення статусу учасників інституту представництва. Так, у Литовському статуті фігурує довірена особа, прокуратор, уповноважений, замісник. При цьому, наприклад, замісник є уповноваженим відповідача, а прокуратор виступає як адвокат. Власне «адвокат» дослівно перекладається як «війт», «намісник» і саме у цьому значенні термін використовувався у Великому князівстві Литовському та в інших країнах Європи.

Доповідач звернула увагу на доволі ретельне регламентування представницької діяльності та його доступність – представляючи певні категорії осіб (сироти, вдови, які залишилися без спадку, всі ті, хто «...убозством своїм прокуратора мати і самі справи своєї за неспроможністю своєю в суді вести не могли») представник мав «задарма мовити»; а також передбачалася відповідальність за неякісне представництво та зловживання. Зроблений загальний висновок, що інститут представництва, зокрема судового, незважаючи на певні недоліки, міцно вкоренився в судовому процесі та став обов'язковим і важливим чинником судівництва на укра-

їнських землях у XIV–XVI ст. А представники, володіючи правом як інструментом залагодження конфліктів та активно застосовуючи його, забезпечували тривалість «звички до права» як основи суспільного життя, зокрема українського соціуму

Доповідь *«Адвокати в Слобідській Україні у XVIII столітті»* презентувала С.П.Потапенко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу актової археографії Інституту української археографії і джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України. Дослідниця нині є стипендіаткою Фонду Герди Хенкель у Коледжі Нової Європи (Бухарест) і завдяки сучасним засобам комунікації вийшла на зв'язок безпосередньо з Румунії. Вона поділилася деякими результатами свого дослідження, джерельну базу якого формують шістдесят три судові справи за участю адвокатів хоча б з боку однієї сторони судового розгляду, а також інші документи, де містяться згадки про представництво адвокатами клієнтів у судових справах чи цивільно-правовій діяльності (укладання торгових угод, здійснення операцій з нерухомістю, посвідчення документів). Усі опрацьовані джерела походять із фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві.

Контекстом дослідження слугують зміни, яких зазнавали місцеві органи влади і суду в Слобідській Україні впродовж другої половини XVII і до кінця XVIII ст.: від козацьких до імперських, через низку трансформацій і втручань аж до повної ліквідації козацького судочинства у 1765 р. і подальших перекроювань відповідно до політики імперського центру. При цьому процедура судового розгляду у справах за участю адвокатів лишалася більш-менш стабільною і такою, яка відповідала змагальному формату судочинства. Судовий процес започатковувала *«исковая челобитная»*, яку подавав позивач чи його адвокат, відбувалися дебати (*«судобные речи»*), а остаточне рішення суд виголошував *«при открытых дверях»*, і сторони мали право на його оскарження у вищих судових інстанціях.

Доповідачка підкреслила, що найчастіше адвокатами – за тогочасною термінологією *«повярненный»* чи *«уполномоченный»* – виступали козаки (від 1765 р. – військові обивателі) або однодворці, згодом управителі чи служители маєтків та нижчий персонал місцевих канцелярій (писці, писарі, канцеляристи). Козаки чи однодворці висували зі своїх спільнот *«общественных поверенных»*, які активно обстоювали поземельні інтереси громади після 1765 р. під час проведення Генерального межування в Російській імперії.

Серед клієнтів переважали українська козацька старшина і російське дворянство. Саме їхні службовці й управителі або найняті ними канцелярські працівники найчастіше захищали їхні матеріальні інтереси в судах. Траплялося заступництво родичами. Нерідко у справах як позивачі чи відповідачі фігурували шляхетні вдови, але завжди заступлені кимось із найближчого кола чи найнятим адвокатом.

У ранньомодерній Європі адвокатура була доволі строкатим заняттям, поєднуючи тих, хто надавав «юридичні й квазі-юридичні послуги» (William J. Bouwsma). Еволюція професії та вимоги до неї так само різнилися у різних країнах. Виходячи з цієї позиції, найпрофесійнішими адвокатами (в сучасному розумінні) на Слобожанщині у XVIII ст. були саме канцелярські службовці, оскільки вони набували відповідних знань і досвіду під час щоденної роботи у канцеляріях, мали справу із законодавством, добре знали на діловодстві. Водночас йшлося про талант до красномовства і письма, вміння логічно мислити і висловлюватися. Саме такі навички допомагали успішно вести процес. Загалом, адвокати застосовували практики затягування розгляду, причіпок до показів протилежної

сторони, обернення на власну користь положень законодавства. Але траплялися й девіації, коли адвокат кидав справу на півдорозі чи не платив судових зборів. Бувало, судові заступники ставали жертвами насильства з боку супротивників.

У процесі подальшого обговорення цієї доповіді співробітники відділу звернули увагу на важливі саме для юристів аспекти адвокатської діяльності, зокрема, на питання, якими саме джерелами права керувалися в цей час у судах, чи були якісь нормативні вимоги для заняття адвокатською діяльністю. Інтерес учасників круглого столу викликало також питання, чи слід розглядати тодішніх адвокатів як представників певної корпорації, чи лише як процесуальну фігуру (носіїв відповідної функції). Доповідач пообіцяла у своїх подальших пошуках врахувати згадані юридичні аспекти проблеми.

Учасники круглого столу одностайно висловили задоволення міждисциплінарним діалогом, який відбувся, та запропонували зробити такі наукові форуми традиційними.

І. Б. УСЕНКО,
професор

КРУГЛИЙ СТІЛ «УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОНАВСТВО В АНТРОПОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ»

2020-й рік у відділі історико-правових досліджень ознаменувався посиленою увагою до сучасних форм заочної наукової комунікації. Наукові конференції, круглі столи, методологічні семінари і засідання відділу в режимі онлайн стали доволі звичною справою, ефективним засобом мозкового штурму для вирішення творчих завдань, де доцільними є саме колективні зусилля науковців з різним дослідницьким досвідом і творчими уподобаннями.

Певною віхою в розвитку планових досліджень відділу слід вважати проведення 15 грудня 2020 р. круглого столу «Українське правознавство в антропологічному вимірі: історія та сучасність». Цей захід започаткував програму щомісячних наукових форумів Міжнародної асоціації істориків права (на час підготовки цього допису вже проведено чотири таких форуми і готується п'ятий). Доповідачами на цих форумах виступають здебільшого співробітники відділу та провідні дослідники – члени Асоціації, а до участі в науковій дискусії залучаються без особливих обмежень усі бажаючі.

Згаданий круглий стіл проходив за моїм модеруванням як керівника відділу і першого віцепрезидента МАІП. Першу із запланованих доповідей «**Антропологічний підхід у історико-правовому дослідженні**» виголосила Н. М. Крестовська, завідувач кафедри морського права Національного університету «Одеська морська академія», доктор юридичних наук, професор. Дослідниця наголосила, що у сфері історико-правової науки юридична антропологія постає як знання про становлення людини як суб'єкта права в історичній ретроспективі та методологічний інструментарій для їх отримання, серед яких головне місце займає антропологічний підхід. Підхід водночас розуміється як логіко-гносеологічне та методологічне утворення, що гранично строго ви-